

תשובה בעניין טקס בר/בת מצווה לילדים מפגרים

שאלה: האם מותר לערוך טקס בר/בת מצווה לילדים מפגרים?

תשובה: אפשר להתייחס לשאלה זאת בשני אופנים: במישור הצר - האם מותר למפגר לעלות לתורה? - כי בעצם אין מעמד הלכתי כלשהו ל"טקס הבר-מצווה". או במישור הרחב יותר - האם מפגר הוא בר מצווה במובן ההלכתי, כלומר: האם הוא חייב לקיים מצוות או לא?

אנו מעדיפים להתייחס לשאלה הרחבה יותר, כי מן התשובה לשאלה זאת משתמעת גם התשובה לשאלה הצרה.

איזהו מפגר?

כמו בהרבה עניינים הדורשים מומחיות, ההלכה אינה מגדירה פיגור אלא מחייבת להתחשב בהגדרה הניתנת על ידי מומחים. וכאן אנו מוצאים שהגדרת פיגור עשויה להיות שונה מחברה לחברה ומתקופה לתקופה. הגדרות ניתנות בחוקים של מדינות שונות כדי לקבוע מי רשאי לקבל טיפול וחינוך מיוחד בתור מפגר. הקביעה הזו מבוססת בעיקר על מבחני אינטליגנציה וילד המקבל ציון מעבר לסטייה אחת מתחת לנורמה מוגדר כמפגר. יש המגבילים זאת למנת משכל מתחת לציון 70, 75 או 80. ברם, אם האוכלוסיה כולה היתה מקבלת ציונים נמוכים יותר, גם הגדרת הפיגור היתה נמוכה יותר, ולהיפך. כלומר ההגדרה היא חברתית ולא רפואית. בעצם מדובר על מי שמתפקד הרבה פחות טוב מרוב האנשים בחברה הספציפית שבה הוא נמצא. ויש לזכור שיש הבדל גדול בין פיגור קל ופיגור עמוק (ונחזור לעניין זה להלן).

איזהו בר-חיוב?

כדי להחליט אם המפגר חייב במצוות, יש לבדוק מי נחשב יותר כבר-חיוב ומי לא לפי ההלכה. התשובה לשאלה זו היא שיש שני קריטריונים: הגיל הכרונולוגי והבגרות הפיסית. הגיל הוא בן י"ג ויום אחד לזכרים וי"ב יום אחד לנקבות (משנה אבות ה': כ"א; נדה מ"ה ע"ב במשנה). לגבי בגרות, הקריטריון הוא שהביא ב' שערות במקום הערווה (אורח חיים נ"ה ט'; נדה מ"ו ע"א) אבל "מחזיקין ליה כגדול" בלי לבדוק כאשר הוא מגיע ל"ג (אורח חיים קצ"ט: י' ברמ"א וראה מגן

אברהם שם ס"ק ז'). ויש הגורסים שאפילו לפני זה, חייב הקטן בדברים מסוימים שהוא מסוגל לעשות ולהבין, לפחות לשם חינוך (סוכה מ"ב ע"א).

חוץ מהקטן, שדיברנו עליו לעיל, יש שני סוגים של יהודים שאינם חייבים במצוות: החרש והשוטה. כידוע, שלוש הקבוצות האלה - חרש שוטה וקטן - מופיעות ביחד הרבה בהלכה (רמב"ם הלכות מלכים י' ב'; יומא מ"ג ע"א, ומקבילות; מגילה י"ט ע"ב; ראש השנה כ"ט ע"א). לא נפרט כאן לגבי החרש, שהיא בעיה בפני עצמה, ודשו בה רבים וטובים.¹ יתר על כן, אין הרבה המוגדרים כחרשים מבחינה הלכתית כי לא זו בלבד שהגבילו את זה כבר במשנה למי שאינו שומע ואינו מדבר (תרומות א' ב' והשוה אורח חיים נ"ה ח') אלא שהיום מקלים ומוציאים מן הכלל את אלה שאע"פ שאינם מדברים, יש להם שפה כלשהי.² ברור שמפגר שהגיע לגיל מצוות אינו נכלל בקבוצת הקטנים או בקבוצת החרשים. נשאר איפוא קבוצת השוטים.³

איזהו שוטה?

בכמה מקומות בתלמוד אנו נתקלים בהגדרה של שוטה. המקום המפורסם ביותר הוא חגיגה ג' ע"ב: "ת"ר: איזהו שוטה? היוצא יחידי בלילה והלך בבית הקברות והמקרע את כסותו". הגדרה אחרת ניתנת בחגיגה ד' ע"א: "דתניא: איזהו שוטה? זה המאבד כל מה שנותנים לו". (והשוה משנה תרומות א' א'; תוספתא תרומות א' ג'; כתובות כ' ע"א; ונדה י"ג ע"ב).

יש מחלוקת בתלמוד ובראשונים בשאלה האם חייבים להמצא בו כל הסימנים האלה, האם אחד מהם מספיק, או האם אלו רק דוגמאות של התנהגות האופיינית לשוטה. וכך אנו גורסים, לדוגמא, בחגיגה ג' ע"ב: "איתמר: רב הונא אמר: עם שיהו כולן בבת אחת, ר' יוחנן אמר: אפילו באחת מהן".

אין צורך להיכנס כאן לכל פרטי הסוגיה הזאת.⁴ לצורך ענייננו מספיק לצטט את קביעת השולחן ערוך על איזהו שוטה (חושן משפט ל"ה ח'): "...כל מי שנטרפה דעתו ונמצאת דעתו משובשת תמיד בדבר מן הדברים...". או את זו של המגיד משנה להלכות מכירה כ"ט ד': "איזהו שוטה? והוא כל שעושה מעשה זר דרך שטות". זאת אומרת, שוטה הוא חולה נפש ולא מפגר. וכן יוצא בעליל מתוספתא תרומות א' ג'. מדובר שם על שוטה שפעמים הוא בריא ופעמים חולה. וכן נאמר במגן אברהם לאורח חיים קצ"ט ס"ק ח' שיש שוטה "שאינו שוטה גמור". ברור

איפוא שהשוטה אינו המפגר והמפגר אינו השוטה, אלא שוטה שהחכמים דיברו עליו הוא חולה נפש. (וראה גם ירושלמי גיטין ז' א').

ד"ר יעקב בזק, בספרו המקיף "אחריותו הפלילית של הלקוי בנפשו", מוכיח מעבר לכל ספק שהשוטה הוא מי שסובל ממחלת נפש⁵ וגם מצביע על הקושי הקיים בכל מערכת משפטית כולל המשפט העברי, להגיע להגדרה מדויקת של חולה נפש (שוטה).⁶ לכן הרמב"ם קובע: "ודבר זה לפי מה שיראה הדיין שאי אפשר לכוון הדעת בכתב" (סוף הלכות עדות ט': י' ומשמם בשולחן ערוך חושן משפט ל"ה: י').

אולם, אם המפגר אינו שוטה, מהו הכינוי ההלכתי למפגר? הרמב"ם (שם) מבדיל בין "שוטה", דהיינו חולה-רוח, לבין "פתי" שפירושו מפגר: "הפתאים ביותר שאין מכירין דברים שסותרים זה את זה, ולא יבינו ענייני הדבר כדרך שמבינין שאר עם הארץ... הרי אלו בכלל שוטים." (ומשמם בחושן משפט הנ"ל).

ר' יהושע פלק בעל ספר "מאירת עיניים" לחושן משפט (שם) מחלק בין השוטה והפתי ומסביר: "פתי שאינו מטורף לגמרי בשום דבר... אין לו שכל גמור ואינו מבין שום דבר כדרך שמבינין אותו שאר בני האדם...". לומר, הפתי הוא המפגר. אבל כאשר הרמב"ם כולל אותו "בכלל השוטים" האם פירוש הדבר שהגדרה זו תוספת לכל דבר ולכן הפתי הוא פטור ממצוות כמו השוטה?

הדיון על הפתי ברמב"ם בא בנוגע לדבר מסוים, והוא עניין העדות, וכאשר הוא מזכיר את הפתי הוא מתכוון שלעניין עדות, אין הבדל בין פתי לשוטה, כי הפתי אינו מבין מספיק כדי להיות עד נאמן. אבל אין הפתי שווה לשוטה בעניינים אחרים. וכך מדגיש בעל ספר מאירת עיניים: "ומשום הכי סיים וכתב דבכלל שוטה יחשב והיינו לדין פסול אבל לאו שם שוטה עליו וק"ל."

לכן, אין ללמוד מן הרמב"ם שהמפגר אינו חייב במצוות. ואמנם, פוסקים רבים כבר קבעו שהמפגר חייב במצוות.

בשו"ת שבט סופר, אבן העזר כ"א, ר' שמחה בונים סופר כותב שילד מפגר מתחייב במצוות בגיל י"ג כמו כל ילד אחר.⁷ וכן פוסק הרב משה פיינשטיין.⁸

הרב חיים פנחס שיינברג הגיע למסקנה ש"המפגרים אם על ידי טיפול נראים כבני דעת שמבינים דברים הסותרים זה את זה והם בני י"ג שנה שמחוייבים בכל המצוות כשאר הגדולים...".⁹ והרב שלמה זלמן אויערבאך בהסכמה לדברי הרב

שיינברג מרחיק לכת באומרו שאם יש לילד "דעת כמו פעוטות ויודע שהקב"ה נתן לנו תורה ואנחנו מקיימים מצוותיו" הוא בר דעת לעניין קיום מצוות.¹⁰

המפגר שבו אנו דנים הוא מפגר שיכול ללמוד לברך וכן מבין מספיק כדי להבין שיש משמעות לברכות שהוא מברך. באו"ח רפ"ב:ג' כתוב שקטן עולה לתורה אם יודע למי מברכים. (ראה גם ברכות מ"ח ואו"ח קצ"ט:י').

וכיצד יוכיח שיוודע למי מברכים? לפי הסיפור במסכת ברכות מספיק הדבר אם יצביע למעלה בכיוון השמים. כלומר, אם אפשר לראות מתגובותיו שהוא מבין, הפיגור שלו אינו "עמוק" ואינו מונע ממנו קיום מצוות.

לבסוף, אנו מרגישים חובה כאן להעלות את הסתייגותנו מתשובתו של הרב שלומון פריהוף בנדון,¹¹ שטעה טעות גדולה כאשר הוא קבע שהשוטה של התלמוד הוא המפגר: "From the legal point of view, the mentally retarded person (Shoteh) is grouped with two other classes, namely, the deaf-mute and the minor".¹²

ומזה הוא מגיע למסקנה המוטעית שמפגר אינו בר חיוב ואינו יכול להיות בר-מצווה. אמנם פריהוף מתיר "טקס" בר-מצווה לילד מפגר אבל על סמך נימוקים אחרים: שאין מעמד הלכתי לטקס כי הוא רק מנהג, וששוטה אינו נופל מקטן בעניין עליה לתורה ואפילו קטן עולה למניין השבעה בקריאת התורה (מגילה כ"ג ע"א) ובעיקר שבקהילות רפורמיות אין משמעות הלכתית לבר-מצווה אלא רק רוחנית: "The six hundred and thirteen commandments do not become more a part of the life of the child after this Sabbath than they were before...".¹³

ולכן לדעתו כל העניין רק סמלי וכדי לתת סיפוק לילד ולהוריו, יש להתירו. אנו, שעניין החיוב וקיום המצוות כן חשוב לנו, ושרואים הבדל בין החיוב לפני גיל המצוות ולאחריו, איננו מקבלים את שיטתו של הרב פריהוף. אנו מתירים את ה"טקס" על סמך קביעה הלכתית שהמפגר הוא כן בר-חיוב כל עוד הוא בר-דעת ולכן חייב בכל המצוות ורשאי לעלות לתורה כמו כל ילד אחר שמגיע למצוות.

הרב ראובן המר

בהסכמת כל חברי הוועד תש"ן

הערות

1. ראה אנציקלופדיה תלמודית ערך "חרש" וכן: Rabbi J. Bleich, *Contemporary Halakhic Problems*, Vol. 2, N.Y., 1983, Chapter 18, "Status of the Deaf Mute in Jewish Law"; Rabbi David Feldman, "Deafness and Jewish Law and Tradition" in Jerome Schein and Lester Waldman, eds., *The Deaf Jew in the Modern World*, N.Y., 1986, pp. 12-23. וראה שם עמ' 89-96 לתשובות נבחרות בנדון.
2. ראה הרב חיים פנחס שיינברג, "תשובה בענין ילדים מפגרים לגבי חינוך ומצוות", מוריה י"א גליון ט"י (אלול תשמ"ב), עמ' נ"ג וכן הספרות הרשומה בהערה הקודמת.
3. ראה אנציקלופדיה תלמודית ערך "חרש שוטה וקטן".
4. ראה ד"ר יעקב בזק, אחריותו הפלילית של הלקוי בנפשו, מהדורה ב', ירושלים, 1972, פרק 16.
5. שם.
6. שם, פרק 17.
7. ראה הרב בלייך בספרו הנ"ל (לעיל הערה 1) עמ' 298 ויש שם שני פרקים שלמים - פרקים 14-15 על הנושא הנידון כאן. עוד הרבה פוסקים הדגישו שהפתי אינו שווה לשוטה ושהפתי חייב בכל המצוות ופסול רק לעדות:
(א) הרמ"א באבהע"ז מ"ד: ב' מדגיש את הדבר על פי כמה ראשונים.
(ב) שו"ת מהרי"ט אבן העזר סימן ט"ז.
(ג) ציץ אליעזר חלק י"ד סימן ס"ט מביא את המהרי"ט ועוד הרבה משיבים שסברו כך ומסכם את הדבר בצורה יפה.
(ד) ר' משה פיינשטיין, בנוסף על המאמר הנזכר להלן, חוזר על הדברים בכמה מקומות: באגרות משה, או"ח, חלק ב', סימן פ"ח, עמ' רע"ח-רע"ט; שם, אבהע"ז, חלק א', סימן ע"ג, עמ' קע"ג; שם, אבהע"ז, חלק א', סימן קס"ד, עמ' שני"ח-שני"ט.
8. בלייך שם, עמ' 308. תשובת הרב פיינשטיין נדפסה בעם התורה כרך ב', מס' 2 (תשמ"ב), עמ' 10-12.
9. לעיל, הערה 2, עמ' ס"ד.
10. שם, עמ' ס"ה.
11. Rabbi Solomon Freehof, *Recent Reform Responsa*, 1963, no. 3, pp. 23-27.
12. שם, עמ' 24.
13. שם, עמ' 26.